

Peter Berger Örneğinde Sekülerleşme Tartışmaları: Etkiler ve Fikrî Değişim

Ahmet Özalp

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, Türkiye
orcid.org/0000-0003-3134-3084
ror.org/01dzjez04
ahmet.ozalp@ogu.edu.tr

Fatma Özer

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, Türkiye
orcid.org/0009-0003-2820-9789
ror.org/01dzjez04
fatmabek1986@gmail.com

Öz

Din, insan yaşamını derinden etkileyen kurumların başında gelmektedir. Uzun yıllar boyunca dinin toplum yaşamı üzerine etkileri çok sayıda bilim insanı tarafından tartışma konusu olmuştur. Bu açıdan dinin toplum üzerindeki etkisi bilim insanları tarafından değişen toplumsal ve dönemsel şartlar nedeniyle her zaman araştırılmaya değer bulunmuştur. Özellikle, son dönemlerde birey ya da toplumun dinin toplumsal etkilerinden uzaklaştığı ya da insan üzerindeki etkisinin farklı yollarla artması problemi çok sayıda sosyoloğu bu konu özelinde araştırmalara itmiştir. Bu konu özelinde Peter Berger de görüşleri ve fikirleri açısından din sosyolojisi alanındaki önemli isimlerden biridir. Berger, dinin zamanla değişen doğası hakkındaki düşüncelerini sistematik hâle getirirken Karl Marks, Emile Durkheim ve Max Weber'den büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu çalışmada, öncelikle Berger'in yöntem olarak eserlerinde kullandığı fenomenolojik yaklaşım ve gerçekliğin sosyal inşasına yönelik görüşleri detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Bununla beraber Weber, Durkheim ve Marks'ın Berger'in sekülerleşme tezi üzerindeki etkileri tartışılacaktır. Son olarak da Berger'in sekülerleşme ve desekülerleşme konusundaki düşünceleri ayrıntılı olarak analiz edilecektir. Çalışmada literatür tarama tekniği kullanılmıştır. Çalışmanın temel amacı, ülkemiz alan yazınına katkı sağlamakla birlikte, Berger'in sekülerleşme tezinde zaman içinde meydana gelen değişimleri anlamaktır. Çalışmayı biçimlendiren ana soru Berger'e göre toplumsal yaşamda dinin insan hayatı üzerindeki etkilerinin zamanla nasıl değişime uğradığıdır. Çalışma sonuçlarına göre Berger, kurucu sosyologların fikirlerinden sekülerleşme konusunda oldukça etkilenmiştir. Ancak, Berger'in moderniteye bir tepki olarak gelişen dünya genelindeki yeni dinî hareketlerin canlanmasını analiz edebilmek için desekülerleşme tezini ortaya attığı görülmektedir. Ek olarak, Berger'in çalışmalarında daha çok toplumsal inşacı ve yorumlamacı yaklaşımları kullandığı anlaşılabilir. Birlikte fenomenolojiden de yararlandığı düşünülmektedir. Berger'in sekülerleşme ve desekülerleşme konusundaki fikirleri bu konu özelinde araştırmalar yapan bilim insanlarına yol göstermesi de beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler

Din Sosyolojisi; Peter Berger; Sekülerleşme; Anomi; Weber; Desekülerleşme

Öne Çıkanlar

- Çalışmanın ana sorusu Berger'e göre toplumsal yaşamda dinin insan hayatı üzerindeki etkilerinin zamanla nasıl değişime uğradığıdır.
- Sekülerleşme fikirlerinden “dönemin koşulları” nedeniyle vazgeçen Berger, 21. yüzyılda dünyanın giderek daha da dindarlaşacağını savunmuştur.
- Berger'in sekülerleşme tezi üzerinde klasik sosyologlardan özellikle Weber'in etkisi oldukça fazladır.
- Berger daha sonra sekülerleşme hakkındaki fikirlerini değiştirmiş, dinî çoğulculuk meselesine işaret ederek desekülerleşme tezini oluşturmuştur.
- Berger, dinin desekülerleşme sürecinde toplumsal belirsizliklere ve anlam kayıplarına karşı güçlü bir kalkan olduğunu da vurgulamıştır.

Atıf Bilgisi

Özalp, Ahmet – Özer, Fatma. “Peter Berger Örneğinde Sekülerleşme Tartışmaları: Etkiler ve Fikrî Değişim”. *Eskiyeni* 52 (Mart 2024), 79-99.

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi	12 Aralık 2023	
Kabul Tarihi	18 Şubat 2024	
Yayın Tarihi	26 Mart 2024	
Hakem Sayısı	İki İç Hakem - İki Dış Hakem	
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik	
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.	
Benzerlik Taraması	Turnitin	
Etik Bildirim	eskiyenidergi@gmail.com	
Yazar Katkıları	Araştırmanın Tasarımı (CRediT 1)	Yazar 1 (%70) – Yazar 2 (%30)
	Veri Toplanması (CRediT 2)	Yazar 1 (%70) – Yazar 2 (%30)
	Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama (CRediT 3-4-6-11)	Yazar 1 (%60) – Yazar 2 (%40)
	Makalenin Yazımı (CRediT 12-13)	Yazar 1 (%80) – Yazar 2 (%20)
	Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi (CRediT 14)	Yazar 1 (%90) – Yazar 2 (%10)
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.	
S. Kalkınma Amaçları	--	
Lisans	CC BY-NC 4.0	

Debates on Secularization in the Example of Peter Berger: Impacts and Intellectual Change

Ahmet Özalp

Eskisehir Osmangazi University, Faculty of Theology, Department of Sociology of Religion, Eskişehir, Türkiye
orcid.org/0000-0003-3134-3084
ror.org/01dzjez04
ahmet.ozalp@ogu.edu.tr

Fatma Özer

Eskisehir Osmangazi University, Faculty of Theology, Department of Sociology of Religion, Eskişehir, Türkiye
orcid.org/0009-0003-2820-9789
ror.org/01dzjez04
fatmabek1986@gmail.com

Abstract

Religion stands as one of the institutions profoundly influencing human life. Over the years, the effects of religion on social life have been a subject of discussion by many scholars. In this respect, the effect of religion on society has always been found worthy of research by scientists due to changing social and periodic conditions. In particular, the problem that the individual or society has moved away from the social effects of religion in recent times or that its effect on people has increased in different ways has pushed many sociologists to research on this subject. In this context, Peter Berger emerges as a significant figure in the sociology of religion, in terms of his views and ideas. In articulating his thoughts on the changing nature of religion over time, Berger was heavily influenced by Karl Marks, Emile Durkheim, and Max Weber. This study will provide a detailed examination of Berger's phenomenological approach used in his works as a method and perspective on the social construction of reality. Additionally, the influences of Weber, Durkheim, and Marks on Berger's thesis of secularization will be discussed. Finally, Berger's thoughts on secularization and desecularization will be analyzed in detail. A literature review technique was used in the study. The study's main purpose is to contribute to the literature and understand the changes that have occurred over time in Berger's secularization thesis. The main question shaping the study is how, according to Berger, the effects of religion on human life in social life have changed over time. According to the study results, Berger was significantly influenced by the ideas of founding sociologists on secularization. However, it seems that Berger put forward the desecularization thesis to analyze the revival of new religious movements around the world that developed as a reaction to modernity. Furthermore, although Berger is thought to have used mainly social constructionist and interpretative approaches in his studies, he is also thought to have made use of phenomenology. Berger's ideas on secularization and desecularization are also expected to guide scientists conducting research on this subject.

Keywords

Sociology of Religion; Peter Berger; Secularization; Anomie; Weber; Desecularization

Highlights

- The study's main question is how, according to Berger, religion's impact on human social life has changed over time.
- Berger, abandoned the ideas of secularization due to the "conditions of the period", argued that the world would become increasingly religious in the 21st century.
- Classical sociologists, especially Weber, have a great influence on Berger's secularization thesis.
- Berger later changed his ideas about secularization and created the desecularization thesis by pointing to the issue of religious pluralism.
- Berger also emphasized that religion is a strong shield against social uncertainties and loss of meaning in the process of desecularization.

Citation

Özalp, Ahmet – Özer, Fatma. "Debates on Secularization in the Example of Peter Berger: Impacts and Intellectual Change". *Eskiyeni* 52 (March 2024), 79-99.

Article Information

<i>Date of submission</i>	12 December 2023
<i>Date of acceptance</i>	18 February 2024
<i>Date of publication</i>	26 March 2024
<i>Reviewers</i>	Two Internal & Two External
<i>Review</i>	Double-blind
<i>Plagiarism checks</i>	Turnitin
<i>Conflicts of Interest</i>	No potential conflict of interest was reported by the authors.
<i>Complaints</i>	eskiyenidergi@gmail.com
<i>Author Contributions</i>	Conceptualization (CRediT 1) Author 1 (%70) – Author 2 (%30) Data Curation (CRediT 2) Author 1 (%70) – Author 2 (%30) Investigation - Analysis - Validation (CRediT 3-4-6-11) Author 1 (%60) – Author 2 (%40) Writing (CRediT 12-13) Author 1 (%80) – Author 2 (%20) Writing – Review & Editing (CRediT 14) Author 1 (%90) – Author 2 (%10)
<i>Funding</i>	No funds, grants, or other support was received.
<i>S. Development Goals</i>	--
<i>License</i>	CC BY-NC 4.0

Giriş

Rönesans ve reform hareketleri Batı'da yeni bir fikri dönemin başlangıcı olurken aynı zamanda toplumun her alanında gerçekleşecek köklü değişiklikler açısından da dikkat çekmektedir. Özellikle Fransız İhtilali, Sanayi Devrimi ve diğer bütün toplumsal yaşamı değiştiren durumlar sadece Batı toplumunu etkilememiş birçok ülkenin toplumsal yapısını da değiştirmiştir. Dünya bu açıdan bakıldığında yeni ve sancılı bir döneme de girmiştir. Bu gelişmeler sonucunda toplumsal iyileşme ve toparlanma zaman alırken toplum yaşamındaki değişim büyük bunalımlara neden olmuştur. Bu bunalım ve gelgitler hem ferdi hem de toplumsal alanda kendini göstermiş, dinî açıdan bireyler kilisenin hegemonyasından kopup yeni arayışlara yönelmiştir. Yeni dönemde din olgusu bireyin duygu ve düşünce dünyasında farklı formlarda tezahür etmeye başlamıştır. Dini, siyasi, ekonomik, toplumsal ve daha birçok alanda değişim ve dönüşümler gerçekleşirken insanların yeni anlam arayışları sosyoloji çalışmalarının da konusunu oluşturmuştur. Bu dönemde gelişen sosyal teoriler anomik dönemin yarattığı problemlere çözüm bulmaya çalışmış ve bu sayede toplumsal yaşamda farklılaşmayı ana konusu yapan yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Örneğin, sosyolojinin kurucu babaları olarak kabul edilen Emile Durkheim (1859), Max Weber (1864) ve Karl Marks (1818) yeni toplumsal düzeni araştıran önemli sosyologlar olmuşlardır.¹ Modern sosyologlara fikri açıdan yol gösterici olan bu sosyologlar Peter Berger'in de toplum araştırmaları üzerinde etkili olmuştur. O, kendi sosyolojik bakış açısını oluşturmaya çalışırken Durkheim'in toplumun nesnel olgusallığı ve Weber'in eylemin öznel anlam analizlerinin birbirinden farklı yaklaşımlar olmadığını savunmuştur. Berger'in sekülerleşme konusundaki fikirlerinin gelişiminde sosyolojinin kurucu babaları önemli rol oynamıştır. Berger eserlerinde toplumun doğasını daha çok karşılıklı etkileşim ilişkileri açısından analiz edilmeye çalışmış, sonucunda da sosyal eylem teorisi geliştirmiştir. Fenomenolojiden oldukça etkilenen Berger, bireyi toplumsal hayatın merkezine koymaktadır. Toplumsal yaşamı birey ve toplum arasındaki karşılıklı ilişkiler özelinde analiz eden Berger, kendi toplumsal inşacılık teorisini bu bağlamda geliştirmiştir. Toplumun doğasındaki öznel ve nesnel unsurlara sıklıkla değinen Berger, öznel ilişkilerin zamanla kurumsallaşarak nesnel yapılara döndüğünü vurgulamaktadır. Kendi metodolojisini çalışma arkadaşı Thomas Luckmann ile ortak kaleme aldıkları "*Gerçekliğin sosyal inşası*" adlı eserinde detaylandırmıştır. Bu eserinde, toplumsal hayatın hem öznel hem de nesnel doğasını sentezleyerek araştırma yapılması gerekliliği üzerinde durmuştur. Makro ve mikro teoriler geliştirmek yerine toplumun doğasını öznel ve nesnel gerçeklikler arasında köprüler (etkileşimler) kurarak araştırmaya çalışmıştır.² Berger, sosyolojik araştırmalarında genellikle sosyal yaşamla alakalı bilgi ve eylem arasındaki ilişkilere odaklanmıştır. Aktör, onun sosyolojisinde toplumsal dünyayı sürekli yeni anlamlar üreterek inşa etmektedir. Ona göre çok sayıda bilgi türü ve davranış biçimi sosyal gerçekliğin anlaşılmasında ilk incelenmesi gereken unsurlardandır.³ Berger'in araştırmalarının merkezindeki temel konu toplumsal gerçekliğin toplumun sosyal inşasında nasıl anlaşıldığı ve birey tarafından bu gerçekliğe

¹ Bekir Balkız - Vefa Saygın Ögütü, "Peter L. Berger ve Thomas Luckmann'ın 'Gerçekliğin Sosyal İnşası' Teorisi ve Eleştirisi", *Sosyoloji Dergisi* 27 (2012), 35.

² Derek Layder, *Modern Social Theory: Key Debates and New Directions* (London: Routledge, 1997), 118.

³ Peter Berger - Thomas Luckmann, *Sosyal Gerçekliğin İnşası: Bir Bilgi. Sosyolojisi İncelemesi*, çev. Vefa Saygın Ögütü (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2008), 3.

ne şekilde tepki verildiğidir. Bu bağlamda, sosyal gerçekler toplumsal hayatın içinde ve bireyi ilgilendiren sosyal etkileşimlerde aranmalıdır. Sosyal etkileşimler bilgi türlerinin ortaya çıkışını anlamada ve insanın sosyal hayatı anlamlandırıp içselleştirmesinde oldukça önemlidir.

Din de sosyal gerçekliğin toplum tarafından algılanışı ve yeniden üretimi açısından önde gelen etkileşim ritüellerine sahiptir. Bu bağlamda dinin anlam yaratma özelliği yine insandan geçmekte, dinî öğretileri bireyler kendileri anladıkları şekilde içselleştirerek tekrar nesnel bir yapıya dönüştürüp dışsallaştırmaktadır. Din bir etkileşim aracı olarak hayatı anlamlandırmada ve yeni anlamlar üretmede oldukça işlevseldir. Ancak, günümüzde küreselleşme, kitle iletişim araçlarının gelişmesi, bilimsel bilginin gelişimi vs. gibi faktörler bireylerin yeni anlamlar yaratmasında etki eden önemli unsurlardandır. Bu bağlamda bireyler etkisinde kaldıkları yeni çoğul dinî hareketlerden dolayı hayatı anlamlandırmada ve eylem üretmede zorluklarla karşılaşmaktadır. Berger'in sekülerleşme hakkındaki fikirlerinin gelişiminde bu tür dinî çoğulculuk, dinin toplum hayatındaki önemini yitirmesi ve dinin geleneksel boyutlarının toplum tarafından reddedilip yeni anlam biçimlerinin ortaya çıkması etkilidir. Toplumsal hayattaki bu tür değişimleri Berger, sosyolojinin kurucu babalarının sosyal teorilerini sentezleyerek incelemeye çalışmaktadır. Özellikle Weber, onun sekülerleşme tezi üzerinde son derece etki sahibidir. Bu nedenle, çalışmada ilk olarak Berger'in fenomenoloji ve toplumsal gerçeklik hakkındaki fikirleri tartışılacaktır. Böyle bir başlığın kullanılmasının ana nedeni, Berger'in yöntem açısından fenomenolojik yaklaşımlara sıklıkla vurgu yapmasıdır. Daha sonra Weber'in sosyal teorisinin Berger'in sekülerleşme tezi üzerindeki etkileri incelenecektir. Üçüncü olarak, Berger'in sekülerleşme tezinin gelişiminde önemli pay sahibi olan Durkheim'in anomi kavramı analiz edilecektir. Berger, Weber'e oranla Durkheim'den daha az etkilenmesine rağmen anomi ve din ilişkisine sıklıkla vurgu yapmaktadır. En sonunda, bütün bu sosyal teorilerin bir sentezlemesi olan Berger'in sekülerleşme ve desekülerleşme fikirleri üzerinde de durulacaktır.

1. Gerçekliğin Sosyal İnşası ve Peter Berger'in Fenomenolojisi

Peter Berger ve birçok çalışmasını birlikte yürüttüğü Thomas Luckmann, gerçekliğin sosyal inşası teorisini üretirken kendinden önceki önemli sosyologlardan olan Durkheim, Weber ve Marks'ın çalışmalarından yola çıkıp onların bilgilerini de sentezleyerek yeni bir teori ortaya koymuşlardır. Bu teori, köklerini fenomenolojik yaklaşımlardan almaktadır. Felsefi akımlardan biri olan fenomenolojinin kurucusu Edmund Husserl'dir. Husserl, insanların dış dünyayı son derece intizamlı gördüğünü, aslında kendilerinin dünyaya biçim ve şekil verdiğini ancak bunun farkında olmadıklarını iddia etmektedir. Husserl, insanların farkında olmadıkları bu süreci, bu nedenle, sorgulama ihtiyacı da hissetmediklerini iddia eder. Fenomenoloji ekolü fertlerin tercihleri ile ön kabullerini araştırırken, onların önceki düşüncelerinden ve sabit fikirlerinden uzak durmayı amaç edinen bir ekoldür. Fenomenoloji olayları (görünümleri) ve olguları toplumdaki bireyler tarafından dolaysız bir şekilde görüldüğü ve algılandığı şekliyle ele almaktadır.⁴ İnsanlar toplum içerisinde kendi ön kabulleri, değerleri, hayata bakış açıları ile çevrelerini biçimlendirmeye çalışırlar ve davranışlarını da bu yolla sergilerler. Oysa fenomenolojik

⁴ Ruth A. Wallace - Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. Leyla Elbruz - M. Rami Ayaz (İzmir: Punto Yayıncılık, 2004), 297.

yaklaşım, şüphe ile olay ve olgulara bakmayı bunların iç dinamiğinin sorgulanmasının gerekli olduğuna inanır. Fenomenolojik yaklaşımı sosyolojiye ilk uygulayan kişi Husserl'in öğrencisi Alfred Schutz'dur. Fenomenolojik sosyoloji, dış dünyaya diğer sosyolojik yaklaşımlardan daha mesafeli bir yerden bakar. Fiziki dünyadaki nesnelere, kişilerin öznel yorumlarına bağlı olmadan var olmalarına karşın, sosyal hayattaki kavramlar daha karmaşık ve insanın algılarına göre değişebilen durumlardır. Örneğin, suç ve sevgi kavramları insanlarla ilgili kavramlardır. Bu kavramların manaları ve uyandırdığı hissiyat kişiden kişiye ve durumdan duruma göre değişiklik göstermektedir. İnsanların bu kelimelerle canlandırdıkları içerik kendi deneyimleri ile alakalıdır.⁵ Bu nedenle, pozitivistlerin iddialarına karşın fenomenologlar, insanların sosyal olaylara ilişkin algıları ve yorumlamaları, yine onların olayları ve olguları anlama kapasitelerine bağlı olduğunun üzerinde durmaktadır. Fenomenologlar, kendi görüşlerini pozitivistlerin görüşlerinin karşısına yerleştirmelerine ek olarak, insan davranış ve tavırlarının nesnel olgular gibi incelenemeyeceğini de savunurlar. Bu nedenle, her insanın duyu ve zihin yapısının kendine özgü olduğunu savunurlar. Fenomenologlar toplumu, rasyonalistlerin görüşlerinin tersine zaten insandan bağımsız var olan ve kendi kendini oluşturan bir yapıdan ziyade bireylerin karşılıklı etkileşimi sonucu ortaya çıkan karşılıklı yaratımın bir sonucu olarak görür. Bu sonucu "ortaya çıkan gerçeklik" olarak adlandırırlar.

Peter Berger, hocası Schutz'un düşüncelerinden etkilenecek gerçekliğin sosyal inşası kuramını geliştirmiş ve hocasının düşüncelerine yeni eklemeler yapmıştır. O, gerçekliğin karşılıklı iletişimle inşa edilebileceğini iddia etmiş; bu iddiası da yaşadığı dönemde ve sonrasında büyük ses getirmiştir. Berger, toplum karşılıklı iletişimle kendi kendini yeniden oluşturan bir yapıya sahip olduğunu ve bireylerin kendi zihin dünyalarında her defasında yeniden toplumsal yapıyı ürettiğini savunur. Bu ortaya çıkan ürünün öznel yani kişiye özgü olduğunu ve her daim yeniden dönüşen insan davranışlarından meydana geldiğini söyler.⁶ Sosyal gerçeklikle ilgili fikirlerini "Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi" adlı eserinde ayrıntılı olarak tartışır.⁷ Berger ve Luckmann, sosyal gerçekliğin üç safhadan medyana geldiğini ve bu üç safha arasındaki ilişkinin sosyal gerçekliğe temel oluşturduğunu belirtir. Bu üç aşamanın ilki dışsallaştırmadır. Berger, dışsallaştırmayı bireyin antropolojik yönleriyle açıklamaya çalışmaktadır. İnsanların diğer organizmaların aksine dünyaya hem biyolojik hem de zihinsel açıdan tamamlanmamış bireyler olarak geldiklerini iddia eder. Bu hazır bulunurluğa sahip olmayan insanın zamanla belli kritik dönemlerden geçerek toplumsal bütünlüğe erişeceğini ifade etmiştir. Diğer canlılar kendilerini koruyabilecek yetilere (içgüdülere) sahipken insanoğlu yaşamak için ilk bebeklik döneminden itibaren başka bir kişiye muhtaçtır. Bu muhtaçlık hali insanoğlunun biyolojik yapısının bir sonucudur. İnsan, içinde bulunduğu durumu değiştiremeyeceğine göre içinde bulunduğu yaşama uyumlu olmak veya toplumsal yaşamı kendine uydurmak zorundadır. Gehlen, bu anlamda insanın diğer canlılardan farklı olarak aklı ile toplumsal yaşamı yeniden dönüştürebileceğini iddia eder.⁸ Berger ise insanın tekdüze bir varlık olmadığını; belli kalıp yargılardan bağımsız

⁵ Martin Slattery, *Sosyolojide Temel Fikirler*, çev. Ümit Tatlıcan (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2012), 232.

⁶ Ahmet Özalp, "Peter Berger'de Gerçekliğin Sosyal İnşası: Anlam ve Semboller", *Güncel Sosyolojik Tartışmalar*, ed. Armağan Öztürk (Ankara: Tekin Yayınevi, 2022), 94.

⁷ *Sosyal Gerçekliğin İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*, çev. Vefa Saygın Öğütle.

⁸ Arnold Gehlen, *İnsan*, çev. Bedia Akarsu (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973), 13.

kendine özgü bir canlı olduğunu savunarak kendi doğasını ve yaşamını sürekli olarak baştan yarattığını savunur.⁹ Aslında, dışsallaştırma aşaması insanın kendi özelliklerinin bir dışı vurumu ve kendi özgünlüğüdür. Dışsallaştırma bu yönüyle, özne ile ilgili bir süreçtir. Böylece, insan sadece nefes alan bir canlı olmaktan öte kendine özgü bir düşünüş ve karakter ortaya koyar. Fiziksel açıdan insan türü birbirine benzese de insanın kendine has bir karakter inşa etme şansı vardır. Berger, insanın sosyal bir varlık olarak bir başına iken diğer canlılardan farksız olduğunu vurgular.¹⁰ Berger, ikinci aşamayı nesnelleştirme şeklinde tanımlar. Bu aşamada Berger, toplumun bireyin kendi ürettiği anlam dünyasından topluma özgü belirli davranışları sergileyen bir konuma doğru evrildiğini savunur. Bireyin kendine özgü olduğu bu aşamada toplumsal açıdan nesnelleştirilmiş hâle gelmektedir. Berger, bu sürecin başında mutataştırmanın (habitualization) oluştuğunu savunmaktadır. O, mutataştırmanın yaşam ile aramızda kurduğumuz bağı düzenlediğini ve insanı kargaşalardan arındırarak benliğimizi istikrara kavuşturduğunu vurgulamaktadır.¹¹ Mutataştırma sürecinde her ne kadar bir düzen söz konusu olsa da fitri istek ve arzularımız bu düzeni bozabilmektedir. Ek olarak, Berger, nesnelleştirme sürecinde kurum kavramının üzerinde de durmaktadır. O, kurumsallaşan yapıların insan davranışlarının belirli bir düzen içerisinde devam etmesini ve bilişsel açıdan katı bir hâle gelmesini sağladığını ifade eder.

Berger, kurumların bireyin eylemlerini sürdürmesi için bir alan oluşturduğunu bu nedenle de bireyin katılaştıran eylemlere zamanla farkındalık geliştirdiğini savunur.¹² Bağımsız insan eylemleri zamanla kurumlardan etkilenerek yine kurumların ürünü olurlar. Berger, kurumların sadece bugünkü insan eylemlerini değil, geçmiş ve gelecekteki insan eylemlerini de şekillendirerek yeni bir davranış biçimi yarattığını düşünmektedir. O, bu döngüde toplumsal yaşamın insanın önüne geçen bir durum haline geldiğini ve insanın sınırlı yaşamı bittiğinde bile toplum yaşamının devam edeceğini varsayar. Bu nedenle Berger, insan hayatının toplumsal yaşamın sadece bir parçası olduğunu da ifade eder.¹³ Mutataştırma ve kurumsallaştırmanın bireysel gerçekliğin nesnelleşmesinde oynadığı rollerin etkisini de yok saymaz. Berger, rollerin kendi epistemolojik (bilgi) sınırlarında kurumların işlevlerini yerine getiren birer yardımcı statüsünde olduklarını söyler. Berger'in üçüncü aşaması içselleştirmedir. İçselleştirme aşamasında birey, artık toplum tarafından üretilen bir varlıktır. Berger ve Luckmann, sosyal gerçekliğin içselleştirme sürecini tasvir ederken Georg Herbert Mead'ın fikirlerine de vurgu yapar. Berger ve Luckmann, sosyalleşmenin ontogenetik bir süreç meydana getirdiğini savunarak, toplumsallaşmayı kişinin bir topluluğun parçası haline gelme süreci olarak tanımlar.¹⁴ Onlar ek olarak, çift taraflı bir toplumsallaştırmadan bahsetmektedirler. Bu ikili toplumsallaştırmanın ilk dönemini bireyin içine doğduğu dünya oluşturmaktadır. Bu dönemde, bireyler başta anne ve babalarını örnek alıp toplumun normlarını öğrenirler. Bu dönem daha çok çocukluk zamanını kapsar. Birincil

⁹ Peter L. Berger, *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 40.

¹⁰ Berger - Luckmann, *Sosyal Gerçekliğin İnşası: Bir Bilgi. Sosyolojisi İncelemesi*, 81.

¹¹ Berger - Luckmann, *Sosyal Gerçekliğin İnşası: Bir Bilgi. Sosyolojisi İncelemesi*, 81.

¹² Peter Berger - Hansfried Kellner, *Modernleşme ve Bilinç*. çev. Cevdet Cerit. (İstanbul: Pınar Yayınları, 2000), 112.

¹³ Peter Berger, *Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective* (New York: Doubleday, 1963), 92.

¹⁴ Berger - Luckmann, *Sosyal Gerçekliğin İnşası: Bir Bilgi. Sosyolojisi İncelemesi*, 191.

sosyalizasyonda birey, ilk olarak ailesinin yaşam ve düşünüş biçimini içselleştirir, onu yetiştiren ebeveynlerinin tavırlarını kendine rol model alır ve onlara benzemeye çalışır. Bu aşamada yine kendine bir statü üretmeye ve karakter oluşturmaya çalışır. Çekirdek ailede öğrendiği kuralları daha sonra ikincil sosyalizasyon sürecinde (mahalle veya yakındaki okul) genelleştirmeye çalışır. Bu süreçte çocuk, toplum içerisinde çeşitli rollere bürünür ve ailedeki duygusal tavırların yerini daha bürokratik kurumsal ilişkilere bırakır. Bu durum bazen kişilerde anomik durumlara yol açar. Bu nedenle, toplumsal normları içselleştiren birey, belirli parametreler geliştirir. İkincil sosyalizasyon, hayat boyu devam ettiği için bireyin geçeklik algısı üzerinde değişimlere de neden olmaktadır.

2. Weber, Durkheim ve Marks Etkisinde Eklektik Din Anlayışı

Din, bütün toplumlarda çeşitli işlevlere sahip bir kurumdur. Bilinmezliğin somutlaştırılmasına duyulan merak nedeniyle farklı bilim insanları ve filozoflar tarafından din olgusu üzerinde çok sayıda araştırmalar ve tartışmalar yapılmıştır. İnsanların yaşamı ve ölümü anlamlandırma çabaları, sosyolojinin bir bilim olarak sistematikleştiği ilk dönemlerden itibaren sosyologları din olgusunun kökenlerini araştırmaya itmiştir. Ancak, kapsam olarak oldukça geniş alanlara nüfuz eden din ile ilgili net tanımlamalar yapılamasa da sosyologlar kendi bakış açılarıyla bazı tanımlar üretmeye çalışmışlardır. Sosyoloji’de, din olgusunu tanımlamaya yönelik ilk adımlar, dinin kökenlerinin araştırılmasına yönelik arzu nedeniyle daha çok antropolojik çalışmalardan destek alınarak atılmaya çalışılmıştır. Pozitivizmin etkisinde, din olgusu konusunda ilk araştırmaları yapan sosyal bilimciler Edward Taylor, James Frazer ve Bronislaw Malinowski’dır. İlk olarak Taylor, din tanımlarında ruhsal varlıkların ilkel insan üzerindeki etkilerinden hareketle tüm nesnelere (varlıkların) bir ruha sahip olduğunu savunmuştur. Ona göre insanların ilk dinî inançları bu ruhlarla tapınma şeklinde ortaya çıkmıştır.¹⁵ Bu haliyle, dinlerin ortaya çıkışında ruha olan vurgu başta totemizm olmak üzere birçok inanç sisteminde görülmektedir. Bir diğer sosyal bilimci James Frazer ise dinin kökenine ilişkin analizlerinde Taylor’dan farklı olarak, sihir ve büyüün ilkel insan üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. O, son çalışmalarında sihir ve büyüün modern toplumlarda etkisini örtük bir şekilde sürdürdüğünü de savunur.¹⁶ Frazer’e benzer şekilde, Malinowski, kabileler sıklıkla karşılaşılan din ve büyü arasında farklılıklardan ziyade benzerliklere dikkat çeker. O, büyü ve dinin hayatın yükünü ve gerginliğini azaltıp hafiflettiğini vurgular.¹⁷ Weber’e kadar çoğu sosyolog dinin; toplumu, toplumsal kurumları nasıl etkilediği ve bunlardan bireyin nasıl etkilendiği ile ilgili çeşitli teoriler geliştirmişlerdir. Alman sosyolog ve düşünce adamı Weber, dine pozitivistlerden daha farklı açılardan yaklaşmıştır. Ek olarak, din sosyolojisini sistemleştiren ilk sosyolog olan Max Weber (1864-1920), anlamacı ve yorumlayıcı yöntem ile din sosyolojisine farklı bakış açısı kazandırmış, din sosyolojisinin dinin özünden ziyade dinin sosyal ilişkiler üzerindeki etkilerinin incelenmesi gerektiğini savunmuştur. Weber, din sosyolojisi konusundaki

¹⁵ Sir Edward Burnett Tylor, *Primitive Culture: Researches Into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom* (Cornell University Library, 2009), 424.

¹⁶ Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu, “Fonksiyonel Din Sosyolojisi: Emile Durkheim”, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, ed. Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu (Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2008), 88.

¹⁷ Bronislaw Malinowski, *The Foundations of Faith and Morals: An Anthropological Analysis of Primitive Beliefs and Conduct with Special Reference to the Fundamental Problems of Religion and Ethics* (Oxford: Oxford University Press, 1936), 59-60.

araştırmalarında, dinin sosyal yapıyı, sosyal yapının da dini nasıl etkileyip dönüştürdüğünü analiz etmiştir. Weber, dinin toplumun tüm faaliyetlerine sirayet ettiği gibi ekonomi alanını da nasıl şekillendirdiği konusu üzerinde sıklıkla durmuştur. Konfüçyanizm, Hinduizm, Yahudilik ve İslam üzerine çalışmaları bulunan Weber'in asıl araştırma konusu, Protestanlıktır. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizm'in Ruhu* adlı kitabında dinî düşüncenin ekonomiyi dönüştürücü etkilerini araştırmıştır¹⁸. Weber bu kitabında, Protestanlığın aslında kapitalizme ivme kazandırdığını ve yeni bir ekonomik yaşam ürettiğini iddia eder.¹⁹ O, Protestanlığın çalışmaya ve sermaye biriktirmeye önem atfetmesinden dolayı, Protestan toplumların daha da zenginleştiğini savunur. Kapitalizmin ortaya çıkışında dinin sadece temel bir etken olduğunu başka unsurların da kapitalizmin şekillenmesinde payı bulunduğunu sıklıkla vurgular.

Modern sosyologlardan Peter Berger'in sekülerleşme teorisi üzerinde Weber'in oldukça etkili olduğu görülmektedir. Berger'in din araştırmalarındaki temel atıf noktası Weber'dir. Auguste Comte, Emile Durkheim ve Karl Marks'ın din konusundaki fikirlerinden oldukça etkilense de Weber'in, Berger'in fikir dünyasının gelişiminde önemli katkısı bulunmaktadır. Weber, aydınlanma dönemi ve sonrasında meydana gelen gelişmelerin (modernleşme ve kapitalizm) dinî yaşamı farklılaştırdığını ve dünyanın büyümesini bozduğunu savunur.²⁰ Aydınlanma çağı öncesinde ve sonrasında yaşanan toplumsal alandaki gelişmeler neticesinde bilgiye ve bilgi kaynaklarına ulaşma noktasında hassaslaşan insan, dinî argümanlar yerine bilimsel açıklamalara yönelmiştir. Weber, insan eylemlerini yönlendiren dinî duyguların zamanla asıl formlarından uzaklaşarak dünyevileştiğini ve dinin dışında bir forma büründüğünü sekülerleşme kavramı üzerinden tartışmaktadır.²¹ Berger, bu bağlamda sekülerleşme teorisini Weber'in rasyonelleşme kuramı üzerinden temellendirmeye çalışmış bunun yanı sıra Heidegger, Sartre, Dewey, Mead'in fikirlerinden de destek almıştır.²² Weber gibi Berger de aydınlanma sonrası dönemdeki toplumsal değişiklikler nedeniyle dinin toplum üzerinde etkisini yitirdiğini ve sekülerleşme sürecinin hızlandığını belirtmiştir. Berger, daha sonraki çalışmalarında sekülerleşme ile ilgili fikirlerinde köklü değişimlere gitti ise de ilk eserlerinde, Weber'in etkisiyle rasyonelleşmenin sekülerleşme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğuna inanmaktadır. Ona göre bilimsel bilginin ivme kazanmasıyla beraber kutsal şemsiye delinmeye başlamıştır. Rasyonelleşme sürecinde, Berger'e göre insanların dinî bilgilere olan güvenin kırılması nedeniyle toplumsal olanla ilgili her türlü olaylar için insanlar bilimsel bilgiye yönelmiştir.

Berger'in sekülerleşme tanımında hem Weberyen hem de Durkheimyen etkiler rahatlıkla gözlenebilir. O, sekülerleşmeyi "*toplumun ve kültürün bazı kesimlerinin dinî kurum ve sembollerin tahakkümünden uzaklaştırıldığı süreç*" şeklinde tanımlamaktadır.²³ Burada tahakküm kavramı geleneksel dinî kurumların toplum üzerindeki etkisini yitirmesi

¹⁸ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Aruoba (İstanbul: Hil Yayınları, 1997).

¹⁹ Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, çev. Korkmaz Alemdar (Ankara: Bilgi Yayınları, 2023), 420.

²⁰ Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, 111.

²¹ Ünver Günay, "Max Weber'in Din Sosyolojisindeki Yeri ve Önemi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/5 (Ocak 1988), 7-8.

²² Karel Dobbelaere, "*Sekülerleşme ve Dinin Yeniden Üretimi ve İletimi*", çev. İhsan Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi Çağdaş Gelişmeler içinde*, ed. Peter Clarke (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2012), 11.

²³ Dylan Reaves, "Peter Berger and the Rise and Fall of the Theory of Secularization", *Critical Research on Religion* 11/1 (2017), 11.

bağlamında kullanılmış ve Weber'den ilham alınmıştır. Ek olarak, bu tanım kapsamında Berger, sembollerin kültürel değişime etkilerini inceleyen Durkheim'in fikirlerinden de yararlanmış. Kutsalın kontrolünden çıkan modern kültürel yaşam bireyin bilincini de değiştirmektedir. Weber'e benzer şekilde, Berger de sekülerleşmeden en çok etkilenenin sanayi toplumu olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla, sekülerleşme kendi özünde sanayileşmenin temel sonucudur. İleri düzeyde sanayileşmiş toplulukların bilimsel anlamda da oldukça gelişmiş olmalarını Berger, bilimin yaygın etkisine vurgu yaparak açıklamaktadır.²⁴ Aslında, sanayileşme ve rasyonelleşme, sekülerleşme sürecinin gelişiminde kısmen sorumludur. Bu nedenle, Berger, bilimsel gelişmelere paralel teknolojik ilerlemeleri de yine sekülerleşme sürecini hızlandıran unsurlardan görmektedir.

Kutsalın toplumda önemini azalmasını Durkheimyen bakış açısıyla da analiz etmeye çalışan Berger, dünyevi (mundane) sorunlara karşılık dini etkili bir kalkan olarak görmektedir. Ona göre "insanı aşan ve kendi gerçeklik düzenine dahil eden kutsal kozmos, böylece insanın belirsizlik dehşetine karşı nihai kalkanı" olan din yine Weber'in de ifade ettiği gibi teodise meselesinde oldukça etkili bir araçtır.²⁵ Berger, anomik durumlarda özellikle (ki bu kavramı Berger, Durkheim'den ödünç almıştır) dini meşrulaştırmanın insan davranışlarını düzenlemek için ideal bir yol olduğunu düşünmektedir. Berger'e göre "[anomik] fenomenlerin dinî meşrulaştırmalar açısından açıklanması, teorik karmaşıklığın derecesi ne olursa olsun, teodise olarak adlandırılabilir."²⁶ Bu tanımda, değerlerin önemli ölçüde zayıfladığı Batı Hıristiyan toplumda dinî açıdan dünyanın sürdürülebilmesi için teodise sorununun çözülmesinin önemi vurgulanmaktadır. Berger ek olarak, burada Durkheimyen işlevselci ve Weberyen tözsel yaklaşımları birlikte kullanarak teodisenin anomiyeye karşı işlevsel bir kalkan olduğunu da savunmaktadır. Haliyle, tözsel dinî anlam yapıları insan yaşamını daha anlamlı kılmak için meşrulaştırılma araçlarıdır.

Karl Marks için din, insanlara zorlu ekonomik şartlar karşısında rahatlık sağlayan bir uyuşturucudur. Bu nedenle Marks, dinin yatıştırıcı ve meşruiyet kazandırıcı yönüne vurgu yapmaktadır.²⁷ O, dini ekonomik süreçlerle şekillenen insan yapımı bir kurum olarak görmektedir. Ek olarak, Marks, dinin entelektüel ve bilimsel gelişmeler nedeniyle toplumun gözünde etkisini yitirdiğini varsayarak rasyonelleşmeyle birlikte dinin kültürel açıdan yok olabileceğini düşünmektedir.²⁸ Ancak, Berger, Marks'ın temel argümanlarından yararlanmasına rağmen sekülerleşme nedeniyle dinin birey ve toplum üzerinde etkisini yitirmesini değil, aksine sekülerleşmeyi etkileyen güçleri araştırmaya çalışmıştır. Hatta daha sonraları O, Marks'ın fikirlerinden uzaklaştığını iddia ederek "Dünyanın Sekülerleşmeden Arındırılması" savunusuyla sekülerleşme iddialarından da vazgeçmiştir.²⁹ Her ne kadar Marks'ın fikirlerinden uzaklaşmış gibi görünen Berger, Marks'ın modern dönemde "kutsal olan her şeyin kirletildiği" fikrinden de uzaklaşmamıştır.³⁰ Sonuçta, dinin toplumsal

²⁴ Reaves, "Peter Berger and the Rise and Fall of the Theory of Secularization", 12.

²⁵ Peter Berger, *The Sacred Canopy. Elements of A Sociological Theory of Religion* (New York: Doubleday, 1967), 26.

²⁶ Berger, *The Sacred Canopy. Elements of A Sociological Theory of Religion*.

²⁷ Nancy T. Ammerman, "Spiritual but Not Religious? Beyond Binary Choices in the Study of Religion", *Journal for the Scientific Study of Religion* 52/2 (2013), 258-278.

²⁸ Innocent Chilwa, "Online Religion in Nigeria: The Internet Church and Cyber Miracles", *Journal of Asian and African Studies* 47/6 (2012), 734-749.

²⁹ Titus Hjelm, "Peter L. Berger and the Sociology of Religion", *Journal of Classical Sociology* 18/3 (2018), 231-248.

³⁰ Lars de Wildt, "Introduction", *The Pop Theology of Videogames, Producing and Playing with Religion* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2021), 11-30.

eşitsizliklere karşı rolü, ekonomik süreçlerle ilişkisi, modernleşme ve sekülerleşme karşısındaki gelişimi hakkındaki görüşlerinden dolayı Berger, Marks'tan oldukça etkilenmiştir.

Marksist yaklaşımları uzun süre sert şekilde eleştiren Berger, aslında “Gerçekliğin Sosyal İnşası” ve “Kutsal Şemsiye” adlı eserlerinde Marks'tan etkilenerek onun yabancılaşma kavramını sıklıkla kullanmaktadır. Yabancılaşma kavramı, özellikle Marks'ın “Ekonomik ve Felsefi El Yazmaları” ve “Alman İdeolojisi” adlı eserlerinde kapitalizmin sömürücü yapısı nedeniyle bireyleri hem kendine hem de kendi emeğine duygusal anlamda uzaklaştırması olarak ifade edilir.³¹ Genç Marks'ın Hegelyen dönem fikirlerini bu bağlamda dikkate alan Berger için yabancılaşma, dinsel semboller evreninin özel bir yönüne vurgu yapmaktadır.³² Yabancılaşma, bu dünyada insan tarafından ortak olarak inşa edilen ve edilmeye devam eden bir durumdur. İnşa ettiğine yabancılaşan bilinç, diyalektik olmayan bir yapıdadır. Bu bağlamda, inanç, oldukça yabancılaştırıcı bir unsurdur ki, insanın kendi inşa ettiği şeyleri insan üstü veya insan dışı olgular olarak gösterir. Bu nedenle Berger'e göre insan eliyle inşa edilen dinî yaşam, insanın kontrolünden çok uzağa taşınmış ve insandan uzaklaştırılmıştır.³³

Sekülerleşme ve din konusunda Berger, genel anlamda Durkheim'den de oldukça etkilenmiştir. Durkheim'in anomi fikri Berger'in sekülerleşme tezinde sıklıkla vurgulanmakla birlikte onun tezinin önemli saç ayaklarından birini de oluşturmaktadır. Öncelikle, Durkheim'in anomi yaklaşımını inceleyen Berger, eserlerinde toplumsal yaşamda anomi ve din ilişkisine yoğunlaşmıştır. Sanayileşme ve bilimsel gelişmeler sonucunda insanlar çağlar boyu devam eden alışkanlıkları, kendilerine sunulan öğretileri, uygulayageldikleri pratikleri bir anda değiştirmek zorunda kalmış ve bunun sonucunda anomik durumlarla baş başa kalmıştır. Din başta olmak üzere birçok kurum yeni gelişmelere ayak uyduramamış, değerlerin de yozlaşmasıyla anominin etkisi altına girmişlerdir.³⁴ Köylerden kentlere göçlerin artması ve iş yaşamının farklılaşması nedeniyle bilimsel devrimlerle birlikte toplumun hem kültürü hem de zihin yapısı değişmiştir. Toplum kontrol eden kuralların etkisizliği, inşa edilen yeni kuralların benimsenememesi veya uygulanmasının zaman alması, ahlaki değerler sitemini çöküntüye uğratmıştır. Bütün bu dönem, Berger tarafından, Durkheim'den ödünç aldığı anomi kavramı ile yorumlanmaya çalışılmıştır. Anomi kelimesi ilk olarak, 16-17. asırlarda kullanılmaya başlanmış olmasına rağmen 19. yüzyılın sonlarına doğru Fransız felsefeci Jean Marie Guyau tarafından sosyal bilimlere taşınmıştır. Guyau, anomiyi etik değerlerin çökmesi ve bireylerin dinin hegemonyasından kurtulması şeklinde açıklamıştır.³⁵ Amerikalı sosyologlar Robert K. Merton ve Talcott Parsons anomi kavramına daha farklı açıdan yaklaşmış, ikisi de benzer şekilde anomiyi toplumsal normlara uymama ve normların dışına çıkma isteği olarak yorumlamıştır. Merton'a göre anomi, insan

³¹ Titus Hjelm, “Peter L Berger, The Many Altars of Modernity: Toward a Paradigm for Religion in a Pluralist Age”, *Critical Research on Religion* 3/3 (2015), 235.

³² Bertell Ollman, *Alienation: Marks's Conception of Man in Capitalist Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 1976).

³³ Berger, *The Sacred Canopy. Elements of A Sociological Theory of Religion*, 89.

³⁴ Hjelm, “Peter L. Berger and the Sociology of Religion”, 234.

³⁵ Marco Orru, “The Ethics of Anomie: Jean Marie Guyau and Émile Durkheim”, *The British Journal of Sociology* 34/4 (1983), 419.

yaşamındaki kural tanınamazlıktan doğmaktadır.³⁶ Parson ise normların veya hukuki düzenlemelerin toplumsal yaşam üzerindeki etkisini yitirme sürecinde yaşanan sapkın eylemleri anomi olarak tanımlamıştır.³⁷

Berger de Durkheim gibi dini, kurumsal yapısı, toplumsal yaşamı kontrol etme ve denetleme misyonu nedeniyle anominin önündeki en büyük engel olarak görmüştür. Bu nedenle, devletlerin toplum üzerinde bu denli etkili bir güce sahip olma isteği, dinin işlevselliğinin sürdürülmek istenmesine sebep olmuştur. Durkheim'in yanı sıra Berger de dinin toplumda dayanışmayı arttırıcı işlevine odaklanmaktadır. O, dinin olumlu yönlerini şu şekilde yorumlamaktadır:

Her toplum, dünya hakkında değişik ve genellikle birbiriyle çatışma halinde olan insan ilgileri, özelemleri ve bakış açılarının kararsız bir organizasyonudur. Durkheim'i, bir sosyolog olarak çalışmaları boyunca düşündüren en önemli sorun, nasıl olup da toplumda böyle birleştirici bir nizamın ortaya çıktığıdır. Nihai olarak toplumu bir arada tutan nedir? İnsanoğlu nasıl olup da dar çerçeveli kişisel ve ön yargılı menfaatlerini aşır, karşılıklı aitlik hissini (dayanışma) geliştirebildi. Francis Bacon'un ferasetiyle hissedip, insanı birbirine bağlayan bağlar içinde en kuvvetlisinin dinsel bağlar olduğu görüşünün yeni bir keşfi olarak Durkheim'in din sosyolojisi onun nihai cevabı idi.³⁸

Berger, burada Durkheim'in sıklıkla üzerinde durduğu toplumsal harç olarak dinin insanları bir araya getirici ve birleştirici işlevinden bahsederken, bireylerin bütün toplumsal farklılıklara rağmen kendi çıkarlarının üstünde bir bağlanmaya ihtiyaç duyduğunu da savunmaktadır. Örneğin, bireyler evlenme ve çalışma hayatı gibi durumlara din sayesinde gerektiğinden daha fazla önem gösterip bunlara kutsallık da atfederek hayatlarını düzenlemektedir. Bu bağlamda, din elbette ki soyut yönlerinin yanı sıra somut sembolleri de kullanarak toplumu bütünleştirme ve birleştirme işlevi sağlar.³⁹

Berger'e göre her inanç kendine özgü sembollere sahiptir. Ek olarak, bu semboller toplumda dayanışmacı bir ruhu doğurmaktadır. dinî semboller, toplumda kolektif bilinci canlandırarak dayanışma ortamı oluşturur. Örneğin, Müslümanlar'da Cuma namazına, Hristiyanlar'da kiliseye gitmek ve Yahudiler'de ayinlere katılmak toplumsal dayanışma ruhunu geliştiren dinî ritüellerdir. Bu ortamlarda insanlar bütünü içerisinde bir parça olmanın hazzını yaşayacak ve bu sayede toplumla daha sağlam bağlar kuracaktır. Ek olarak, Berger için din, Durkheim'e benzer şekilde yardımlaşma duygusunu ön plana çıkarmakta ve sosyal bütünleşmeye destek olmaktadır. Örneğin, dinin afet ve savaş gibi olağanüstü durumlarda afetzedelere ya da ihtiyaç sahibi yoksul insanlara hem maddi hem manevi anlamda yardım edilmesini teşvik etmesi toplumsal bütünleşmeye önemli katkılar sunmaktadır. Peter Berger özetle, bu durumu şöyle ifade eder: “*din insanlık tarihi boyunca anomiyeye karşı en etkin siperlerden biri olmuştur.*”⁴⁰ Berger'e göre bu bağlamda din, kutsal bir evreni oluşturan insani bir icraattir.

Berger, ayrıca Durkheim'in “*İntihar*” adlı çalışmasını kendi eserlerine destek sağlayıcı argüman olarak kullanmaktadır. Durkheim, anomi kavramını intihar örneğinde

³⁶ Robert Merton, *Social Theory and Social Structure* (New York: Free Press, 1968), 216.

³⁷ Talcott Parsons, *The Structure of Social Action* (New York: Free Press, 1966).

³⁸ Peter Berger, “The Desecularization of The World: A Global Overview”, *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*, ed. Peter Berger (MI: Eerdmans, 1999), 82.

³⁹ Berger, “The Desecularization of The World: A Global Overview”, 82-84.

⁴⁰ Berger - Kellner, *Modernleşme ve Bilinç*. Çeviren: Cevdet Cerit. (İstanbul: Pınar Yayınları, 2000), 144.

kullanmış, eski norm ve değerlerin artık toplumu birleştiremediğini vurgulamıştır. Bu nedenle intihar olgusunu Berger, Durkheim'den farklı olarak fenomenolojik anlamda analiz etmeye çalışmıştır. Ona göre anomik olaylardan dolayı hem bireyler hem de toplumlar için din anlamsızlaşmakta ve bu durum toplumsal düzensizliklere neden olmaktadır.⁴¹ Anominin durmayan tehdidine karşı din hem bilinç düzeyinde hem de toplumsal alanda nomizasyon, yani gerçekliğe dayalı anlamlı bir düzen oluşturmaya çalışmaktadır. Anomiyi toplumsal çözülme süreci olarak gören Durkheim'den farklı olarak Berger, kargaşaları ve normsuzluğu insanlığın bir parçası olarak görmektedir. O, bu durumu şöyle özetler: “*Bunun antropolojik ön varsayımı, içgüdü gücüne sahip gibi görünen insanın anlam arzusudur.*”⁴² Haliyle, anomi bir nevi insanın anlam arayışından doğmakta ve din bu anomik durumu önlemede etkin bir harç vazifesi de görmektedir.

3. Değişen Fikirler: Sekülerleşme ve Desekülerleşme

Peter Berger'in sekülerleşme ilgili tartışmaları oldukça geniş kapsamlı olup, son dönemde din olgusu üzerine araştırmalar yapan bilim insanlarını da etkilemiştir. O, ilk başlarda sekülerleşme teorisi konusunda Weber, Durkheim ve Marks'ın fikirlerine sıkı sıkıya bağlı iken daha sonraları bu konudaki fikirlerini değiştirmiştir. İlk dönemlerinde evrimci genç Berger, sekülerleşmenin hiç durmadan ilerleyen bir süreç olduğunu savunurken, modernleşmenin farklı bölgelerde değişimlere uğrasa da dinî yapılar üzerinde birbirine benzeyen biçimler yarattığını iddia etmiştir. Çalışma arkadaşı Luckmann, sekülerleşmenin son raddede bütün toplumları değiştirecek bir unsur olarak değerlendirilemeyeceğini vurgularken, Berger, her yerde belirli ölçülerde dinî kurumlarının önemi kaybedeceğine inanmıştır.⁴³ Uzun yıllar dinin gelecekte yok olacağına inanan Berger'in düşünceleri değişen koşullar nedeniyle farklılaşmaya başlamıştır. Son dönem din sosyologları da Berger gibi yeni dinî hareketlerin de ivme kazanmasına paralel sekülerleşmenin gücünün azaldığına vurgu yaparak, din kurumunun etkisinin azaldığına yönelik fikirlerini tekrar gözden geçirmeye başlamıştır. Bütün yaşanan bu gelişmelere paralel şekilde, Berger de son otuz yıldır savunduğu görüşlerini değiştirme ihtiyacı duymuştur. Berger, ilk dönemlerinde özellikle “*Kutsal Şemsiye*” isimli eserinde dünyanın hiç durmadan sekülerleştiğini nedenleri ile kanıtlamaya çalışırken “*Dünyanın Sekülerlikten Arınması*” kitabında ve “*Sekülerizmin Gerilemesi*” ve “*Dinin Krizinden Sekülerizmin Krizine*” makalelerinde sekülerleşme ile ilgili fikirlerinin değiştiğini ifade etmektedir.

Dünya'da yeni dinî hareketlerin canlanması nedeniyle dinî inanışların insanlar arasında etkisini artırdığını savunarak dinin hala toplum yaşamında etkili bir harç olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁴ Ancak, sekülerleşmenin bitmiş bir konu olmadığını ifade eden Berger, dinin ve sekülerleşmenin insanlar üzerinde şekillendirici etkisinin devam ettiğini savunmaktadır. Yani ona göre dinî ve seküler yaşam sürekli çatışma içinde olup insan doğasını etkileyecektir. Bu fikri değişim Peter Berger'i son yüzyılda din sosyologları arasında ön plana çıkarmaktadır. O, sekülerleşmenin modernleşme araçlarının da yardımını alarak dini, insan yaşamında arka plana itemediğini savunmaktadır. dinî hayat

⁴¹ Berger, *The Sacred Canopy. Elements of A Sociological Theory of Religion*, 22.

⁴² Berger, *The Sacred Canopy. Elements of A Sociological Theory of Religion*, 22.

⁴³ Ferhat Tekin, “Peter L. Berger'in Yabancılaşma Anlayışı: Diyalektik Bilincin Kaybı”, *Beytülhikme* 4/2 (2014), 29-48.

⁴⁴ Galen Watts - Dick Houtman, “The Spiritual Turn and the Disenchantment of the World: Max Weber, Peter Berger and the Religion-Science Conflict”, *The Sociological Review* 71/1 (2023), 273.

bu bakımdan zayıflamak bir yana radikal dinî hareketlerde tekrardan canlanmaya başlamıştır. Haliyle, sekülerleşme toplumun belirli kategorilerinin yaşamında baskın hâle gelirken yine belirli gruplarda inanç ve ritüeller değişimler göstererek varlığını sürdürmeye devam etmektedir. O, bu nedenle eskiden savunduğu modernitenin sekülerliği, sekülerliğin de moderniteyi doğrudan etkilediği tezinin karmaşıklaştığını vurgulayarak modernizm ve din etkileşiminin daha karmaşık bir hâle geldiğini savunmuştur.⁴⁵ Bugün Evanjelic Hristiyan ve radikal İslami hareketlerin yeniden ivme kazandığını iddia edip özellikle popüler hâle gelen radikal İslami hareketin sadece siyasi bakış açısıyla değerlendirilemeyeceğini; aksine bu hareketlerin İslam için yeni bir soluk getirdiğini iddia etmektedir. O, yeni dinî hareketlerin sadece ibadet açısından değil, İslami bilinç olarak da modernleşmeye karşı bir tepki olarak doğduğunu ifade eder.⁴⁶ Berger, dinî görünürlüğün bugün dünyada sayıca görünürlüğünün arttığını savunurken istisnai olarak da sekülerliğin iki bölgede hala etkin olduğunu vurgulamaktadır. Batı Avrupa’da ve Batı Avrupa’yı örnek alan ülkelerdeki üst kadrolar sekülerliği ilerlemenin ve aydınlanma fikrinin temel anahtarı görmektedir. Sayıca üstün olmasalar da medya, eğitim ve teknoloji gibi güçlü alanları kontrol altında tuttukları için bu kadroların etki alanı oldukça geniştir. Hemen hemen dünyanın birçok yerinde böyle bir tutum içerisinde olan elit bir tabaka bulunmaktadır.⁴⁷

Berger, son yıllarda dinin etki alanını tekrar genişletmesini ve sekülerleşmenin ivme kaybetmesini iki nedene bağlamaktadır. Bunlar; ilki insanların asırlardır inana geldikleri değer sisteminin bugün modernleşme yoluyla bir köşeye atılmasına karşı bir tepkidir. İkinci neden ise zamanla boyutu genişleyen seküler kültürün özellikle çocuklarının eğitim sürecinde değerlerin yok sayılmasından rahatsızlık duyan ebeveynlerin seküler yaşam biçimine karşı geliştirdikleri keskin tavidir. Bu nedenler, dinî hareketlere olan sempatiyi arttırmıştır.⁴⁸ Örneğin; Berger, Türkiye’ye iki farklı zamanda yaptığı ziyaretlerinde dinî görünürlüğünün arttığını ve sekülerleşmenin gözle görülür bir şekilde ivme kaybettiğini iddia etmiştir. O, Ankara’ya ilk ziyaretinde çok az cami gördüğünü ancak son gelişinde gözle görünür bir şekilde camilerin sayısında artış olduğunu söylemiştir. Bundan dolayı, dinin Türkiye’deki sekülerizmi sadece bilinç boyutunda değil aynı zamanda görünürlükte de dönüştürdüğünü iddia etmiştir.⁴⁹ Sekülerleşme konusundaki fikir değişimleri Berger’in çok sayıda eleştiriler almasına da neden olmuştur. Berger’e yöneltilen eleştirilerden en önemlisi sekülerleşme teorisinin çöktüğü iddiasındaki kaynaklarını bilimsel verilerden ziyade kendi gözlemlerine dayandırmasıdır. Bir diğer eleştiri de Berger’in “*Türkiye Dindarlaşıyor*” tezini Türkiye ziyareti esnasında gördüğü cami sayısındaki artışa bağlamasıdır. Karşıt eleştirinin temel savı, Türkiye’deki cami sayısının nüfus artış oranına göre çoğalmaktan ziyade azaldığıdır.⁵⁰ Oysa, sekülerleşme fikrini savunanlar sekülerleşmenin hala toplumsal hayatta etkili olduğunu, varlığını sürdürdüğünü ve direndiğini iddia etmektedir.

Berger, desekülerleşme tezi ile küresel modernite karşısında dinin yeniden canlanmasına yenilikçi bakış açısı sunmaktadır. Ancak, dinî hayattaki canlanmanın

⁴⁵ Berger, “The Desecularization of The World: A Global Overview”, 85.

⁴⁶ Berger, “The Desecularization of The World: A Global Overview”, 87.

⁴⁷ Berger, “The Desecularization of The World: A Global Overview”, 85.

⁴⁸ Berger, “The Desecularization of The World: A Global Overview”, 90.

⁴⁹ Berger - Luckmann, *Sosyal Gerçekliğin İnşası: Bir Bilgi. Sosyolojisi İncelemesi*, 278.

⁵⁰ Volkan Ertit, “Peter Berger ve Sekülerleşme”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 16/1 (Aralık 2020), 200.

kendisini göstermesi oldukça yavaştır. Dinin yeniden güç kazanması ve dünya çapında toplumlar üzerindeki etkisi üzerine yapılan son araştırmalar, Berger'in sekülerleşmeden uzaklaşma tezini destekleyici kanıtlar sunmaktadır.⁵¹ Haliyle ilk başlarda, desekülerleşme kavramı çoğunlukla anlamı açıklığa kavuşturulmadan ve istatistiki verilere dayandırılmadan kullanılmıştır. Desekülerleşme konusunda yeni iddialar daha öncesinde konu hakkında teorik ve kavramsal bir çerçevenin ve geniş ölçekli çalışmaların olmaması nedeniyle oldukça zayıf kalmıştır. Bu durum teorik genellemeleri de sınırlandırmıştır.⁵² Haliyle, sekülerleşme toplumun elit kadrolarında ve kısmen belirli gruplarında etkin olmakta iken akademisyenler tarafından dindar kitleler hakkındaki yanlış değerlendirmeler nedeniyle fundamentalist hareketlerin gelişimi tam anlamı ile anlaşılammaktadır.⁵³ Bu durum, yeniden dinî diriliş konusunda nesnel analizler yapmayı da engellemektedir.

Berger, desekülerleşme teorisinde ek olarak, dünyanın her zamanki kadar dindar olduğunu ve daha da ileri giderek daha da dindarlaşacağını savunmaktadır. Onun bu iddiaları haliyle 1950'li ve 60'lı yılların, yukarıda da vurgulandığı gibi, dünyanın giderek daha seküler hâle gelmesinin modernleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olduğunu savunan sekülerleşme teorisini de tehdit etmektedir. Elbette ki, modernleşmenin toplumda belirli oranda sekülerleştirici etkisi olmuştur. Ancak, modernleşme süreci çok sayıda karşıt çabaları ve tepkileri de ortaya çıkarmıştır. Çünkü modernleşme, yapısal ve teknolojik alanda hızla gelişim gösterirken yine dünyanın farklı coğrafyalarında zihinsel değişimleri ortaya çıkaramamıştır.⁵⁴ Din kaynaklı sekülerleşmeye yönelik tepkiler ilk başlarda seküler dünya fikrini reddetmekle başlamış, dinî canlanmanın yeniden gözle görünür hâle gelmesi İran örneğindeki gibi bazı toplumlarda laiklik karşıtı politikaların etkili olmasına da neden olmuştur. Bu nedenle, daha sonraları sekülerleşmenin etkilerinden kendilerini korumaya çalışan mezhepsel ve dinî alt kültürler gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Sonuçta, her topluluk ve kurum sekülerleşmeye benzer ölçüde uyum sağlayamamıştır. Örneğin, dünyada radikal ve Ortodoks geleneğe dayalı dinî hareketler kurumsal dinin de ilerisine geçerek yükselişe geçmiştir. Bu eğilimler hem gelişmiş hem de gelişmekte olan toplumlarda farklı inanç yapılarını da ortaya çıkarmıştır. Yukarıda örneği verilen Evanjelizm, gelişmiş tabir edilen Amerikan toplumunda dinî yaşantının canlanması olarak tasvir edilirken yine benzer şekilde, Hinduizm, Budizm, İslam vs. gibi diğer inanç sistemleri ve dinlerde de desekülerist hareketler gözle görülür şekilde artmıştır. Bu hareketler, radikal girişimler olarak değerlendirilse bile belirli ortak özellikler altında da birleştirilebilirler. Berger, bu ortak özelliği şöyle tasvir eder: "*büyük dinî tutku, başkalarının Zeitgeist olarak tanımladığı şeye meydan okuma ve dinî otoritenin geleneksel kaynaklarına dönüş.*"⁵⁵ Bu açıdan, yeni dinî hareketlerin sekülerleşme sürecine bir tepki olarak doğduğu sonucu da çıkarılabilir. Benzer biçimde modernite, seküler yaşam biçimlerini canlandırırken aynı zamanda desekülerizmin de ortaya çıkışına neden olmuştur. Berger, deseküler hareketlerin en dinamik olanlarını İslami fundamentalizm ve Evanjelizm olarak

⁵¹ Gilles Kepel, *The Revenge of God: The Resurgence of Islam, Christianity, and Judaism in the Modern World* (Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1994).

⁵² V. Karpov, "Desecularization: A Conceptual Framework", *Journal of Church and State* 52/2 (2010), 232-270.

⁵³ Peter Berger vd., *Religious America, Secular Europe: A Theme and Variations* (London: Routledge, 2021).

⁵⁴ Berger, "The Desecularization of The World: A Global Overview", 3.

⁵⁵ Berger, "The Desecularization of the World: A Global Overview", 6.

görmektedir. Ona göre İslami canlanma aşırı dinî bağılıkların yeniden gün yüzüne çıkmasıdır. Özellikle, Doğu toplumlarının kent ve kırsal bölgelerinde geleneksel dinî anlayış şaşılacak biçimde güçlü kalmıştır. Endonezya örneğine vurgu yapan Berger, bazı ülkelerde demokrasi ve çoğulculuk yanlısı İslami hareketler çoğaldığından bu bölgelerde tek tip bir deseküler canlanmadan da bahsedilemeyeceğini savunmuştur.

Berger, sekülerleşmenin etkisini yitirmesi fikrine benzer şekilde “*öncelikle, dinin dünya çapında yeniden dirilişinin kökenleri nelerdir?*” sorusuna da cevap aramaktadır.⁵⁶ Ona göre böyle bir soruya verilecek üç yanıt vardır. İlki, modernleşmenin ortaya çıkardığı belirsizlik; ikincisi ise muhafazakâr elit azınlığın sekülerleşmeye karşı geliştirdiği isyan girişimidir. Ancak, Berger, oldukça ilgi çekici olarak gördüğü üçüncü cevabını daha çok ön plana çıkarmaktadır. Bu yanıt dinin aslında hiçbir zaman yok olmadığı ve “*her zaman ortalıkta*” olduğudur. Din, toplumsal açıdan her daim itici bir kuvvet olduğu için onun yokluğundaki anlam belirsizlikleri toplumsal hayatta çaresizlik yaratmıştır. Bu çaresizlik, insanları geleneksel fikirlere tekrar bağlanmaya itmiştir. Berger’in önündeki bir diğer önemli soru da “*bu dinî dirilişin gelecekteki gidişatı*” ne olabilir.⁵⁷ Berger, bu soruya somut yanıtlar vermekten çekinse de 21. yüzyılın her zamankinden daha dindar olacağına inanmaktadır. Berger’in bu konuda karşı olduğu önemli bir iddia yeni dinî hareketlerin seküler bir dönemin başlangıcına işaret ettiğidir. O, bu fikre şüpheli bakmakta birlikte, dinî canlanmanın veya kurumsal dinî gerilemenin her toplumda benzer şekilde gerçekleşmeyeceğine inanmaktadır.

Berger’in sekülerleşme ve desekülerleşme fikrine bakışı görüldüğü gibi diyalektiktir. O, çoğulculuğun ve farklılaşmanın aslında dini, bireysel anlamda yok etmediğini savunarak aslında bireyin yaşamında dinin rolünün yeniden düzenlendiğine vurgu yapmaktadır. Bu bakımdan “*modernlik zorunlu olarak çoğulculuğa yol açar*” görüşü aslında dinsizliği vurgulamamaktadır. Bu nedenle, dindar çoğu insan bazı toplumsal alanlarda seküler davranışlarda bulunmaktadır. Yani, dindar insanların çoğu için din ve sekülerlik bir ikilem olarak görülmemektedir. Bu konuda Berger, dinin bireysel anlamda devam eden canlılığına vurgu yapmak için Eisenstadt’ın “çoklu moderniteler” kavramını kullanmaktadır.⁵⁸ Sonuç olarak dinî çoğulculuk, kurumsal farklılaşmayı ortaya çıkarmış olsa bile direk insanların sekülerleşmesine hizmet etmemiştir. Ek olarak Berger, insanların bazı toplumsal alanlarda (ekonomi, teknoloji, bilim vs.) seküler davranışlar sergilese de pazar günü kiliseye gittiğini de ifade etmektedir. Bu açılardan Berger’in tüm desekülerleşme iddiaları, sekülerleşme tezinin din sosyolojisindeki hegemonyasının kırılması açısından da önemli görünmektedir.

Sonuç

Dinin doğa üstünü somutlaştırmaya çalışması asırlardır insanların merakını üzerine çekmektedir. Değişen dünya şartlarından dolayı dine gösterilen bu yoğun ilginin devam edip etmeyeceği de birçok araştırmacıda merak uyandırmakta, bu merak farklı kesimlerden düşünürleri din konusunda araştırmalara sevk etmektedir. Dinlerin inanış, ibadet ve pratikleri zamanla toplumdan topluma değişse bile hemen hemen tarihî süreçte dinî inanca sahip olmayan hiçbir toplum görülmemiştir. Dinin evrenselliği, dine yine

⁵⁶ Berger, “The Desecularization of the World: A Global Overview”, 12.

⁵⁷ Berger, “The Desecularization of the World: A Global Overview”, 14.

⁵⁸ Hjelm, “Peter L. Berger and the Sociology of Religion”, 238.

kendine has bir misyon kazandırmıştır. Özellikle, Avrupa’da kilisenin otoritesi ve baskısı nedeniyle yaşanan kötü tecrübeler Reform ve Rönesans hareketlerine neden olmuş, bilimsel bilginin bu süreçte öne çıkması dinin geleceği hakkında soru işaretleri doğurmuştur. Dinin etkisini yitirmesi bu bağlamda sekülerleşme kavramı ile tanımlanmış ve üretilen sekülerleşme teorileri dinin zaman içinde ortadan kalkacağını varsaymıştır. Sanayi ve Fransız Devrimi sonrasında yaşanan olaylar modernite sürecinin gelişimini hızlandırmış ve sekülerlik toplum yaşamına egemen olmaya başlamıştır. Bu dönemdeki ilk kurucu sosyologlar, dinin modern toplumlarda etkisini yitirip yok olacağını iddia etmelerine rağmen din, toplum yaşamında başat faktör olmaya devam etmiştir.

Sonuçta, Berger’in sekülerleşme tezi üzerinde klasik sosyologlardan özellikle Weber’in etkisi oldukça fazladır. Buna ek olarak, O, diğer kurucu sosyologların görüşlerini de sentezleyerek kendi özgün fikirlerini oluşturmuştur. Dünyanın ve bireyin sekülerleşmesi üzerine yapılan araştırmaların son dönemde sayıları artarken, Berger’i bu noktada farklı kılan unsur onun sekülerleşme konusunda yıllar içinde değişen fikirleridir. İlk dönemlerinde Berger, sekülerleşmenin sıkı bir savunucusu iken ilerleyen yıllarda bu görüşlerinden vazgeçmiştir. O, bu açıdan sekülerleşmenin dini toplum hayatından çıkaramadığını savunmuştur. 2000’li yıllara doğru dünya üzerinde etkisini artıran dinî canlanma eğilimlerinden bahsetmiş, moderniteye karşı dinî hareketlerin tepki olarak ortaya çıktığını iddia etmiştir.

Berger, Weber’in Hristiyanlığın kendi özünde sekülerleşmeyi barındırdığı fikrinden oldukça etkilenmiştir. Berger, sekülerleşmenin dinî geleneğin dışında ekonomik, sosyo-kültürel ve bilimsel alanda etki alanını derinlemesine araştırmış, dinlerin seküler süreçten etkilense bile insan zihninde ve toplum yaşamında her zaman bir yerlerde saklanmış olduğuna inanmıştır. Reform ve Rönesans’ın etkilerinden dolayı modernitenin Batı toplumunda yarattığı yeni toplumsal yaşamın zamanla dinî açıdan ne gibi değişimlere neden olduğu meselesi Berger’in araştırma konularının başında gelmiştir. Özellikle, Weber’in etkisinde rasyonelleşme, Durkheim’in etkisinde dayanışma ve anomi, Marks’ın ekonomik belirlenimciliği karşısında dinin rolünü sorgulamıştır. Weber’in dünyanın büyüünün bozulması şeklinde tarif ettiği sekülerleşme tezi, Berger’de kutsal semsiyenin delinmesi şeklinde yorumlanmıştır. Marks’a göre Sanayi Devriminin bir sonucu olarak ortaya çıkan yeni toplumsal düzen, toplumda iç disiplini sağlamada başarısız olmuştur. Marks’ın bu görüşünü Berger, ilk dönemlerde dinin yeni sanayi toplumunda etkisinin yitirileceğine olan inancı nedeniyle sıklıkla kullanmıştır. Ancak Berger, daha sonra sekülerleşme hakkındaki fikirlerini değiştirmiş, dinî çoğulculuk meselesine işaret ederek desekülerleşme tezini oluşturmuştur. Berger’e göre sekülerleşme sürecinde çok sayıda insanın dinden uzaklaşması rasyonelleşme ve modernleşmenin bir sonucu olarak görülmüş ancak insanın anlam dünyasında din, gizli bir yerde yeniden doğmak için zamanını beklemiştir. Ek olarak, iş bölümünün daha da geliştiği modern toplumdaki yeni dayanışma biçiminde bireylerin topluma karşı görevlerini yerine getirmekte zorlandıklarına vurgu yapan Durkheim’den de etkilenen Berger, Durkheim’in anomi kavramı üzerinde sıklıkla durmuştur. Durkheim’e benzer şekilde Berger, dinin desekülerleşme sürecinde toplumsal belirsizliklere ve anlam kayıplarına karşı güçlü bir kalkan olduğunu da vurgulamıştır. O, her ne kadar sanayileşme ve bilimsel gelişmelerin insan hayatını derinden etkilemesine rağmen son dönemlerde dinî hareketlerin bu gelişmelere bir tepki olarak yeniden canlandığını da savunmuştur.

Son olarak, sekülerleşme fikirlerinden “dönemin koşulları” nedeniyle vazgeçen Berger, 21. yüzyılda dünyanın giderek daha da dindarlaşacağını savunmuştur. 1960’lı yıllardan itibaren modernleşmenin de etkisiyle daha da seküler hâle gelen toplumsal yaşama rağmen, insan zihni bir yerlerde dinî gelenekleri barındırmış ve modernleşmeye tepki olarak yeni dinî hareketleri ortaya çıkarmıştır. Ancak ona göre her toplumda az da olsa seküler yaşam biçimleri bulunmasına rağmen bu durum bireylerin seküler yaşama yöneldiklerini de ifade etmemektedir. Bu bağlamda, insanlar bilimsel ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle seküler değerleri savunabilirken, başka alanlarda daha dindar profiller de sergileyebilmektedir. Bu fikrine destek olarak Berger, desekülerleşme tezine kaynak oluşturabilmek için Amerika’da Evanjelizm’in ve Doğu İslam toplumlarında radikal dinî hareketlerin canlanmasını sıklıkla örnek olarak vermiştir.

Kaynakça | References

- Akyüz, Niyazi - Çapcıoğlu, İhsan. “Fonksiyonel Din sosyolojisi: Emile Durkheim”. *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*. ed. Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu. 85-90. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2008.
- Ammerman, Nancy T. “Spiritual but Not Religious? Beyond Binary Choices in the Study of Religion”. *Journal for the Scientific Study of Religion* 52/2 (2013), 258-278. <https://doi.org/10.1111/jssr.12024>
- Aron, Raymond. *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. çev. Korkmaz Alemdar. Ankara: Bilgi Yayınları. Erişim 10 Aralık 2023. <https://www.nadirkitap.com/sosyolojik-dusuncenin-evreleri-raymond-aron-kitap27600099.html>
- Balkız, Bekir - Öğütle, Vefa Saygın. “Peter L. Berger ve Thomas Luckmann’ın ‘Gerçekliğin Sosyal İnşâsı’ Teorisi ve Eleştirisi”. *Sosyoloji Dergisi* 27 (Mart 2012), 33-49.
- Berger, Peter. *Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective*. New York: Doubleday, 1963.
- Berger, Peter vd. *Religious America, Secular Europe: A Theme and Variations*. London: Routledge, 2021. <https://doi.org/10.4324/9781315244662>
- Berger, Peter. “The Desecularization of The World: A Global Overview”. *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*. ed. Peter Berger. 1-18. MI: Eerdmans, 1999.
- Berger, Peter. *The Sacred Canopy. Elements of A Sociological Theory Of Religion*. New York: Doubleday, 1967.
- Berger, Peter - Kellner, Hansfried. *Modernleşme ve Bilinç*. çev. Cevdet Cerit. İstanbul: Pınar Yayınları, 2000.
- Berger, Peter - Luckmann, Thomas. *Sosyal Gerçekliğin İnşası: Bir Bilgi. Sosyolojisi İncelemesi*. çev. Vefa Saygın Öğütle. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2008.
- Berger, Peter. *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 4. bs., 2011.
- Chiluwa, Innocent. “Online Religion in Nigeria: The Internet Church and Cyber Miracles”, *Journal of Asian and African Studies* 47/6 (2012), 734-749. <https://doi.org/10.1177/0021909611430935>
- Dobbelaere, Karel. “Sekülerleşme ve Dinin Yeniden Üretimi ve İletimi”. çev. İhsan Çapcıoğlu. *Din Sosyolojisi Çağdaş Gelişmeler içinde*. ed. Peter Clarke. 11-36. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2012.
- Ertit, Volkan. “Peter Berger ve Sekülerleşme”. *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 16/1 (Aralık 2020), 194-214.
- Gehlen, Arnold. *İnsan*. çev. Bedia Akarsu. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973.
- Günay, Ünver. “Max Weber’in Din Sosyolojisindeki Yeri ve Önemi”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/5 (Ocak 1988), 1-10.
- Hjelm, Titus. “Peter L. Berger and the Sociology of Religion”. *Journal of Classical Sociology* 18/3 (2018), 231-248. <https://doi.org/10.1177/1468795X18761217>
- Hjelm, Titus. “Peter L Berger, The Many Altars of Modernity: Toward a Paradigm for Religion in a Pluralist Age” 3/3 (2015). <https://doi.org/10.1177/2050303215613124>
- Karpov, V. “Desecularization: A Conceptual Framework”. *Journal of Church and State* 52/2 (2010), 232-270. <https://doi.org/10.1093/jcs/cs058>

- Kepel, Gilles. *The Revenge of God: The Resurgence of Islam, Christianity, and Judaism in the Modern World*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1994.
- Layder, Derek. *Modern Social Theory: Key Debates and New Directions*. London: Routledge, 1997. <https://doi.org/10.4324/9780203992128>
- Malinowski, Bronislaw. *The Foundations of Faith and Morals: An Anthropological Analysis of Primitive Beliefs and Conduct with Special Reference to the Fundamental Problems of Religion and Ethics*. Oxford: Oxford University Press, 1936.
- Merton, Robert. *Social theory and social structure*. New York: Free Press, 1968.
- Ollman, Bertell. *Alienation: Marks's Conception of Man in Capitalist Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 2. Basım, 1976.
- Orru, Marco. "The Ethics of Anomie: Jean Marie Guyau and Émile Durkheim". *The British Journal of Sociology* 34/4 (1983), 499-518. <https://doi.org/10.2307/590936>
- Özalp, Ahmet. "Peter Berger'de Gerçekliğin Sosyal İnşası: Anlam ve Semboller". *Güncel Sosyolojik Tartışmalar*. ed. Armağan Öztürk. 87-109. Ankara: Tekin Yayınevi, 2022.
- Parsons, Talcott. *The Structure of Social Action*. New York: Free Press, 1966.
- Reaves, Dylan. "Peter Berger and the Rise and Fall of the Theory of Secularization". *Critical Research on Religion* 11/1 (2017), 11-19.
- Slattery, Martin. *Sosyolojide Temel Fikirler*. çev. Ümit Tatlıcan. Ankara: Sentez Yayıncılık, 2012.
- Tekin, Ferhat. "Peter L. Berger'in Yabancılaşma Anlayışı: Diyalektik Bilincin Kaybı", *Beytülhikme* 4/2 (2014), 29-48. <https://doi.org/10.18491/bijop.12794>
- Tylor, Sir Edward Burnett. *Primitive Culture: Researches Into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom*. Cornell University Library, 2009.
- Wallace, Ruth A. - Wolf, Alison. *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. çev. Leyla Elbruz - M. Rami Ayaz. İzmir: Punto Yayıncılık, 2004.
- Watts, Galen - Houtman, Dick. "The Spiritual Turn and the Disenchantment of the World: Max Weber, Peter Berger and the Religion-Science Conflict". *The Sociological Review* 71/1 (2023), 261-279. <https://doi.org/10.1177/00380261221096387>
- Weber, Max. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. çev. Zeynep Aruoba. İstanbul: Hil Yayınları, 1997.
- Wildt, Lars de. "Introduction". *The Pop Theology of Videogames*. 11-30. Producing and Playing with Religion. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2021. <https://doi.org/10.2307/jj.1640540.5>